

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 23 (2023), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2023

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije, je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

ALEŠ MAVER: Srebrni jubilej Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru.....	587
---	-----

V spomin / In Memoriam

ALEŠ MAVER: Poslovil se je izr. prof. dr. Janez Marolt.....	595
ANDREJ HOZJAN: Zaslužni profesor Univerze v Mariboru dr. Jože Koropec (1923–2004): ob stoletnici rojstva	599

Članki in razprave / Papers and Essays

TONE RAVNIKAR: Maribor v 13. stoletju. 3. del: mesto in njegovi meščani	611
<i>Maribor in the 13th Century: Part 3: The City and Its Citizens</i>	
BOŠTJAN UDOVIČ, TANJA ŽIGON and PETRA KRAMBERGER: Diplomatic Ceremonial Events at the 1821 Congress of Ljubljana.....	639
<i>Diplomatski ceremonialni dogodki na Ljubljanskem kongresu leta 1821</i>	
SINDI ČASAR: Vzgojiteljice v prvih prekmurskih vrtcih (1886–1920)	669
<i>Female Kindergarten Teachers in the First Kindergartens in Prekmurje (1886–1920)</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

GORAZD BAJC, ANE MARIE HERCEG in KAJA MUJDRICA:	
Bazovica, glasilo Jugoslovanskega odbora iz Italije, in njen odnos do jugoslovanske kraljevine, 1941–1944.....	703
<i>Bazovica, the Newspaper of the Committee of the Yugoslavs of Italy, and Its Attitude Towards the Kingdom of Yugoslavia, 1941–1944</i>	
RENATO PODBERSIČ: Četniki na Primorskem. Poskus ustanovitve četniške enote v Panovcu pri Gorici leta 1944.....	
	739
<i>Chetniks in Primorska Region. Attempt to Establish a Chetnik Unit in Panovec Near Gorica in 1944</i>	
ANA ŠELA: Alternativna gibanja pod nadzorom Službe državne varnosti: mariborska kulturna scena v osemdesetih letih.....	
	771
<i>Culture in Maribor in the 1980s: Alternative and the State Security Service (SDV)</i>	
ANDREJ NATERER, DAVID HAZEMALI in MATEJA MATJAŠIČ FRIŠ:	
Mladi NEET v Sloveniji: analiza učinkov izbranih intervencijskih odgovorov projekta "PreseNEETi se" na potrebe in značilnosti mladih NEET v severovzhodni Sloveniji.....	805
<i>Young NEETs in Slovenia: Analysis of the Effects of Selected Intervention Responses of the Project "PreseNEETi se" on the Needs and Characteristics of Young NEETs in Northeastern Slovenia</i>	
 Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts.....	
	843
 Uredniška navodila avtorjem /	
<i>Editor's Instructions to Authors</i>	
	847
 <i>Studia Historica Slovenica /</i>	
<i>letnik / year 23 (2023)</i>	
	857

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2023-20

Četniki na Primorskem

Poskus ustanovitve četniške enote v Panovcu pri Gorici leta 1944

Renato Podbersič

Dr. znanstveni sodelavec
Študijski center za narodno spravo
Tivolska cesta 42, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: renato.podbersic@scnr.si

Izvleček:

Prispevek obravnava poskuse ustanavljanja protipartizanskih oz. četniških enot na Primorskem med drugo svetovno vojno. Te so svoj poveljevalni center videle v štabu generala Mihailoviča, poveljnika Jugoslovanske vojske v domovini. Prispevek prikazuje pobude in delovanje primorskih politikov, ki se niso odločili za priključitev k partizanskemu gibanju in so poskus naveze političnih stikov iskali v povezovanju s protirevolucionarnimi krogi v osrednji Sloveniji. V ta okvir sodi tudi poskus ustanovitve manjše, četniške enote v gozdu Panovec pri Gorici sredi junija 1944 in partizanski obračun z njimi.

Ključne besede:

Jugoslovanska vojska v domovini, Primorska med drugo svetovno vojno, četniki na Primorskem, goriška sredina, boj v Panovcu

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 23 (2023), št. 3, str. 739–770, 70 cit., 6 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Leta 1941, po napadu sil osi na tedanjo Kraljevino Jugoslavijo, so bile razmere na Primorskem drugaĉne kot v drugih predelih Slovenije oz. predvojni Dravski banovini, tudi z vidika t. i. Ljubljanske pokrajine, ki so jo zasedli in si jo priključili italijanski okupatorju. Primorska je bila namreĉ od leta 1920 mednarodno priznana ozemlje Kraljevine Italije, in oblasti nikoli niso dovolile, da bi tukaj delovale posebne neitalijanske vojaške formacije. Italijanska država je namreĉ že ob zasedbi slovenskih krajev ob koncu prve svetovne vojne leta 1918 jasno pokazala, da je to ozemlje dobila v trajno posest. Razmere na Primorskem med drugo svetovno vojno so narekovale najvišjo stopnjo privrženosti boju proti fašizmu, zato velja ocena, da bi se Primorci pridružili vsakršni politično-vojaški ideji, ki bi se borila proti italijanskemu režimu. Osvobodilna fronta (OF) je bila tu prva in njen uspeh je bil zagotovljen.

Italijanska diplomacija je po prvi svetovni vojni v pogajanjih o razmejitvi s Kraljevino SHS izrabila prednost, da je iz prve svetovne vojne izšla kot zmagovalka na strani antantnih sil. Rapalska pogodba, podpisana 12. novembra 1920, je to ozemlje dokonĉno prisodila italijanski državi. Za zasedeno ozemlje se je uveljavilo ime Julijska krajina (ital. *Venezia Giulia*).² Slovenci so strnjeno živeli predvsem vzhodno od loĉnice, ki je stoletja tekla med Krasom in Furlansko nižino, vendar so bila mesta (Gorica in Trst) narodnostno mešana, a z italijansko večino. Prav tako je bila narodnostno mešana Istra, večinsko italijanska pa obalna mesta (Koper, Izola in Piran). Italija si tako ni prilastila le ozemlja, poseljenega z Italijani, temveĉ tudi povsem slovenska (in hrvaška) ozemlja. Italijanski nacionalizem, ki je bil moĉan že pred prvo svetovno vojno, zlasti med italijansko manjšino v Avstro-Ogrski, se je v odnosu do Slovencev še posebej razplamtel potem, ko so jeseni 1922 v Italiji oblast prevzeli fašisti. Kmalu so uniĉili javno organiziranost slovenske narodne skupnosti na Primorskem in boj za narodni obstoj se je za poldrugo desetletje preselil v ilegalo. Vijak fašistiĉnega nasilja je Slovence dvajset let dušil, nasilje samo pa se je od prvega tržaškega procesa leta 1930 dalje dodatno

¹ Raziskovalni program št. P6-0380: *Kršitve ĉlovekovih pravic in temeljnih svobošĉin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in novacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz drŹavnega proraĉuna.

² Izraz *Julijska krajina*, redkeje *Julijska Beneĉija*, italijansko *Venezia Giulia*, je sicer splošno sprejet v italijanski historiografiji ter v geografskem in upravnem jeziku opredeljuje tudi ozemlje celotne Primorske do nekdanje rapalske meje in se ne sklada povsem z nekdanjim Avstrijskim Primorjem (Küstenland). Avtor tega toponima (*Venezia Giulia*) iz leta 1863 je goriški Jud Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907), priznani jezikoslovec in senator Kraljevine Italije. Slovensko poimenovanje *Julijska krajina* je sicer uvedel dr. Josip Vilfan leta 1921. Veĉ o tem: Matic Batiĉ, *Italijanizacija kulturne krajine v Goriški pokrajini od konca prve svetovne vojne do kapitulacije Italije*, doktorska disertacija (Koper, 2020), str. 172–175.

stopnjevalo in je med vojno doseglo vrh, kar je v primorskem ljudstvu močno povečalo odpor.³

Obdobje med obema svetovnima vojnama med Slovenci na Primorskem so sicer sooblikovale tri glavne politične skupine, ki so obvladovale tukajšnji politični prostor, in sicer liberalno-narodnjaška, ki je svoj odpor fašizmu dokazala z delovanjem tajne organizacije TIGR; maloštevilna komunistična v okviru ilegalne Komunistične partije Italije (KPI), ki je med vojno organizirala in vodila narodnoosvobodilni odpor v okviru Komunistične partije Slovenije (KPS); krščanskosocialna, ki je bila tesno povezana s stanovsko organizacijo slovenske in hrvaške duhovščine. V slednji so imeli vidno vlogo slovenski duhovniki, čeprav so bili nenehno pod nadzorstvom fašističnega režima.⁴

Odpor proti okupatorju na Primorskem

Partizansko gibanje se je na Primorskem, tako v organizacijskem kot tudi v vojaškem smislu, začelo pozneje kot v t. i. Ljubljanski pokrajini. Partizansko (ne)dejavnost nam ilustrira podatek, da do konca marca 1942 med Italijani na Primorskem ni bilo žrtev.⁵

Partizansko vodstvo je že poleti 1941 na Primorsko poslalo prve vojaške organizatorje, ki naj bi tamkajšnje ljudstvo dvignili k uporabi proti italijanski oblasti. Tudi pozneje so semkaj prihajali preverjeni kadri, tako vojaški kot politični. Razmere za začetek narodnoosvobodilnega boja so bile sicer zelo ugodne, saj je bila morala Primorcev na višku. Ljudje so bili pripravljeni sprejeti obo-rožen boj proti fašizmu, tudi za ceno velikih žrtev. Kmalu po napadu na Kralje-vino Jugoslavijo in začetku okupacije je bila ob koncu aprila 1941 ustanovljena Protiimperialistična fronta (PIF), vendar predstavnikov primorske narodo-o-brambne organizacije TIGR na ustanovni sestanek niso povabili. PIF se je poleti 1941 preimenovala v Osvobodilno fronto (OF) in je mrežo svojih zaupnikov kaj hitro razširila tudi na Primorsko. Med glavnimi cilji OF je bila tudi osvobo-

³ Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom* (Ljubljana, 2001) (dalje: Pelikan, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom*); Lavo Čermelj, *Med prvim in drugim tržaškim procesom* (Ljubljana, 1972); Milica Kacin Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper, 1990); Rudolf Klinec, *Primorska dubovščina pod fašizmom* (Gorica, 1979) (dalje: Klinec, *Primorska dubovščina pod fašizmom*); Milica Kacin Wohinz in Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu 1920–1941* (Ljubljana, 2008) (dalje: Kacin Wohinz in Verginella, *Primorski upor fašizmu 1920–1941*).

⁴ Pelikan, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom*, str. 209–361; Klinec, *Primorska dubovščina pod fašizmom*, str. 58–62.

⁵ Tone Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943: Južnoprimerški odred in Gregorčičeva brigada* (Ljubljana, 1983), str. 16 (dalje: Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*); Renato Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945* (Ljubljana, 2011), str. 29–30 (dalje: Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945*).

ditev in zdruŹitev razkosanega slovenskega naroda, vŹtevsĉi s koroŹskimi in primorskimi Slovenci. Komunisti jeseni 1941 Źe niso bili pripravljene govoriti o mejah. Ĉutili so se vezane na dogovor komunistiĉnih strank Jugoslavije, Avstrije in Italije iz leta 1934, v katerem so se med drugim dogovorili tudi o "pravici do samoodloĉbe". Toda OF se je na Primorskem razvijala nekoliko drugaĉe kot v ostalih slovenskih pokrajinah, kajti tu ne najdemo t. i. ustanovnih skupin OF (krŹŹanski socialisti, sokoli). Prvi aktivisti so v organizacijo OF sprejeli ĉlane Komunistiĉne partije Italije, nekdanje tigrovce, ĉlane nasilno razpuŹĉenih mladinskih, Źportnih, prosvetnih, Źtudentskih druŹtev ter narodno zavedne slovenske protifaŹiste. Zato odbori OF na Primorskem niso bili sestavljeni na podlagi enakopravnosti ustanovnih skupin, temveĉ so bili enotni. Pod okriljem OF se je tudi na Primorskem razŹirilo partizanstvo, ki je predstavljalo osvobodilno gibanje, obenem pa prinaŹalo komunistiĉno revolucijo. IzvrŹni odbor OF in osrednje vodstvo Komunistiĉne partije Slovenije (KPS) sta se zavedala pomena angaŹiranja Slovencev na Primorskem oziroma v Trstu. Organizacijski sekretar Centralnega komiteja (CK) KPS Tone TomŹiĉ in poznejŹi narodni heroj, rojen v trŹaŹkem predmestju Rojan, je zbiral sposobne organizatorje v sklopu t. i. primorske komisije. Ta komisija je pridobivala v Ljubljani Źiveĉe Primorce in zbiral aktiviste za odhod na Primorsko. Źe junija 1941 je TomŹiĉ poslal na Primorsko Ervina Dolgana,⁶ ki se je odpravil v domaĉe kraje. Avgusta 1941 se je Dolgan vrnil in poroĉal, da naj bi Primorci podpirali OF. Na njegov predlog so sestavili manjŹo partizansko oboroŹeno skupino, ki je v zaĉetku jeseni 1941 odŹla z njim na Primorsko. Zaĉetki partizanskega boja na Primorskem so torej tesno povezani s stiki, ki sta jih tu vzpostavila Oskar Kovaĉiĉ⁷ in Ervin Dolgan. Slednji se je pridruŹil partizanom Krimskega bataljona na Mokrecu, kjer so konec avgusta 1941 ustanovili Primorsko partizansko ĉeto, kasneje imenovano tudi TomŹiĉeva oz. PivŹka ĉeta. Ti partizani so takoj krenili na Primorsko.⁸

Ob zaĉetkih osvobodilnega boja proti Italijanom na Primorskem je Źlo na zaĉetku bolj za osamljene poskuse kot pa za dobro organizirano vojaŹko gverilo. Razmah oboroŹenega odpora je oviralo predvsem pomanjkanje ustrezne- ga vodstvenega kadra, tako vojaŹko kot politiĉno usposobljenega, mobilizacija

⁶ Ervin Dolgan (1923–2008), s partizanskim imenom Janez, rojen v Trnovem (Ilirska Bistrica), mizar-ski vajenec, od leta 1937 je Źivel v Jugoslaviji, ĉlan Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo. Veĉ o njem: *Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL)*, snopiĉ 4 (Gorica, 1977), str. 299–300.

⁷ Oskar Kovaĉiĉ (1908–1944), rojen v Sv. Luciji (danes Most na Soĉi), druŹina se je preselila v Ljubljano. Ĉlan KPJ je postal Źe kot Źtudent geodezije v Ljubljani. Sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Trst in Slovensko primorje. Italijani so ga aretirali decembra 1941 in ga obsodili na trideset let zapora, umrl je za posledicami tuberkuloze. Veĉ o njem: *PSBL*, snopiĉ 8 (Gorica, 1982), str. 159–160.

⁸ Branko Babiĉ, *Primorska ni klonila. Spomini na vojna leta* (Koper, 1982), str. 58–59; Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*, str. 8–11; Milan Pahor, "Pripispek k zgodovini OF leta 1941 v Trstu", *Zgodovinski ĉasopis* 35, Źt. 4 (1981), str. 343–353; Tamara Griesser-Peĉar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945* (Ljubljana, 2004), str. 495–497 (dalje: Griesser-Peĉar, *Razdvojeni narod*).

večine za boj sposobnih mož v italijansko vojsko, aretacije številnih protifašistov in pomanjkanje orožja, za razliko od predvojne Dravske banovine.⁹

Pojav t. i. goriške sredine

Že pred začetkom druge svetovne vojne je znotraj krščanskosocialnega gibanja na Primorskem prišlo do hudega spora med Jankom Kraljem¹⁰ in Engelbertom Besednjakom,¹¹ kar je globoko zaznamovalo politične odločitve goriških katoličanov, ki so se med vojno razdelili v dve skupini. Primorski krščanski socialci in liberalci so leta 1939, po nekaterih pričevanjih pa že jeseni 1938, ustanovili enoten "Narodni svet", ki je vsaj formalno predstavljal politično enotnost na Primorskem. Temu organi se niso pridružili pristaši dr. Janka Kralja. Delovanje Narodnega sveta so precej ovirali politični dogodki in skorajšnji začetek druge svetovne vojne. Junija 1940 je v vojno vstopila tudi Kraljevina Italija, kar je hkrati pomenilo vpoklic številnih primorskih mož in fantov v italijansko vojsko ter sočasne aretacije sumljivih posameznikov, stopnjevanje pritiskov na slovensko manjšino in povečan nadzor. Obenem so aretacije in priprave na II. tržaški proces močno oslabile tudi delovanje "Narodnega sveta".¹²

Po vojaškem porazu Kraljevine Jugoslavije in ob ustanovitvi Italiji priključene t. i. Ljubljanske pokrajine spomladi 1941 sta se slovenska prestolnica in Primorska znašli v isti državi. Tedaj se je manjšinska Kraljeva skupina zbližala s Slovensko ljudsko stranko in priznavala protikomunistično *Slovensko zavezo* v Ljubljani ter je že od jeseni 1942 dalje glasno opozarjala na nevarnost komunistične revolucije, ki se je skrivala za osvobodilnim bojem pod vodstvom komunistov. Tudi Besednjakova skupina, poznana kot t. i. goriška sredina, je bila precej skeptična do ljudske vstaje in komunističnega gibanja. Sredinci so že spomladi 1941 v Gorici ustanovili "Izvršni odbor primorskih Slovencev in Hrvatov v Italiji", ki je združeval voditelje katoliškega tabora v imenu večinske, Besednjakove struje. Ta del primorskih krščanskih socialcev je na začetku, to je konec poletja

⁹ Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*, str. 7–9; Franc Črnugelj Zorko, *Na zabodnih mejah – 1943* (Ljubljana, 1986), str. 30.

¹⁰ Dr. Janko Kralj (1898–1944), pravnik in vodilni goriški politik v krščanskosocialnem gibanju. Vodja goriške izpostave SLS. Septembra 1943 se je umaknil v Rim. Več o njem: Lučka Kralj Jerman, *Janko Kralj – utišani in pozabljeni slovenski politik* (Ljubljana 2008).

¹¹ Dr. Engelbert Besednjak (1894–1948), primorski politik in publicist. V letih 1924–1929 poslanec v rimskem parlamentu. Od 1930 na Dunaju v vodstvu Kongresa evropskih narodnih manjšin. Med drugo svetovno vojno je živel v Beogradu, bil pa je v stalnih stikih s t. i. goriško sredino. V o njem: *PSBL*, snopič 2 (Gorica, 1975), str. 69–70.

¹² Mira Cencič, *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne* (Ljubljana, 2011), str. 14–39 (dalje: Cencič, *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne*); Kacin Wohinz in Verginella, *Primorski upor fašizmu*, str. 203–221.

1941, iskal možnosti sodelovanja z OF. Ideologa sredine je predstavljal dr. Ivo Juvančič,¹³ takrat duhovnik in profesor v Gorici. Katoliška sredina je takoj na začetku zavzela stališče nenapadanja OF, ki ga je imela za izraz želje primorskih ljudi po osvoboditvi izpod fašizma. Sredina je tudi obsojala vedenje ljubljanskih krogov, zbranih v Slovenski zavezi, in kolaboracijo z italijanskim okupatorjem. Sicer sta goriški "Izvršni odbor" in "Narodni svet" večkrat pozvala protirevolucionarno vodstvo v Ljubljani ter begunsko vlado v Londonu, da je treba vzpostaviti narodnoosvobodilno četništvo, ki bi nekako prehitelo komunistično partizanstvo, ob tem pa bi bilo potrebno doseči popolno in nestrankarsko narodno enotnost. Ob tem so Primorci kot vzorec ponujali prav svoj "Narodni svet". Ko je omenjena sredina proti koncu leta 1942 izvedela, da general Mihailović vsaj posredno sodeluje z Italijani, je bilo razočaranje precejšnje.¹⁴

KPS, ki je t. i. goriški sredini priznavala njeno narodnoobrambno delo, ugled med ljudstvom in intelektualni potencial, si je močno prizadevala, da bi njeni predstavniki vstopili v pokrajinski Narodno-osvobodilni odbor, vendar je dr. Juvančič to odklonil. Katoliška sredina je sicer s partizani še naprej vzdrževala stike v smislu skupnega boja, njeni predstavniki pa naj ne bi sprejemali funkcij in odgovornih nalog znotraj OF. Vodstvo goriške sredine se je sicer strinjalo s pozivom londonske vlade, naj se počaka z oboroženim odporom, kljub temu so že od jeseni 1941 vzdrževali stike z vodstvom t. i. četnikov v Ljubljani. Temu so bili naklenjeni predvsem študentje, ki so izdali nekaj lepakov in par številčk časopisa *Naša zemlja*.¹⁵

Primorski krščanski socialci so ob napadu sil osi na Jugoslavijo sicer pričakovali, da bo jugoslovanska vlada nemudoma proglasila svoje vojne cilje za osvoboditev, med katerimi se je po Besednjakovem mnenju znašla tudi Julijska krajina. Želeli so, da bi kralj to objavil pred celotno svetovno javnostjo in te zahteve večkrat ponovil. Namesto tega so na Primorskem doživeli razočaranje, saj ni kralj Peter II. v nobenem svojih govorov med okupacijo niti z besedico omenil niti Koroške, niti Trsta.¹⁶

¹³ Dr. Ivo Juvančič (1899–1985), duhovnik in profesor v goriškem malem semenišču. Med vojno profesor in podravnatelj v goriškem bogoslovnem semenišču. Po vojni je izstopil iz duhovniškega stanu. Deloval je v različnih kulturnih ustanovah v Ljubljani. Več o njem: *PSBL*, snopič 7 (Gorica, 1981), str. 605–606.

¹⁴ Boris Mlakar, "Goriška sredina", *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997), str. 329 (dalje: Mlakar, "Goriška sredina").

¹⁵ Bojan Godeša, *Kdor ni z nami je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995), str. 364–365; Mlakar, "Goriška sredina", str. 326–327; Cencič, *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne*, str. 47–51, 127–137.

¹⁶ Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG), 1108 Vuk Anton, t. e. 3, a. e. 8. Pismo Engelberta Besednjaka Virgilu Ščeku, december 1944.

General Dragoljub Mihailović v jugoslovanskem zaporu leta 1946 (Zasebni arhiv Bojana Dimitrijevića, Beograd)

Pojav četništva na Slovenskem

Po napadu na Kraljevino Jugoslavijo spomladi 1941 del častniškega kadra ni priznal kapitulacije države, se sprva organiziral v Vojno-četniške odrede, predvsem v zahodni Srbiji, in priznal poveljstvo generalštabnega polkovnika

Dragoljuba DraŹe Mihailovića.¹⁷ Slednjega je jugoslovanska begunska vlada v Londonu v zaĉetku decembra 1941 povišala v generala, Mihailoviĉevi ĉetniški odredi pa so se organizirali v Jugoslovansko vojsko v domovini (JVvD). General Mihailoviĉ je bil januarja 1942 imenovan za ministra vojske, mornarice in letalstva. Toda pripadnike JVvD so skozi celotno vojno, tja do današnjih dni preprosto imenovali – ĉetniki. Slednji so si reputacijo zgradili v osvobodilnih bojih v 19. stoletju, ko so se kot "ĉetaši" oz. "ĉetniki" pogumno bojevali proti Turkom (Osmanom). Tudi še kasneje, v ĉasu obeh balkanskih vojn in prve svetovne vojne je ta izraz uŹival sloves med ljudmi, predvsem v deŹelah s srbskim Źivljem. Pred drugo svetovno vojno je bila ta oznaĉba, predvsem v tedanji Dra-vski banovini, politično povsem nevtralna. Izraz je pozneje, med drugo svetovno vojno, prešel v uporabo praktiĉno po celotnem jugoslovanskem ozemlju, zase so ga pogosto uporabljale tudi druge oboroŹene oz. rojalistiĉne neparti-zanske skupine, celo pripadniki raznih kolaboracionistiĉnih sil (Kosta Peĉanac, Dimitrije Ljotić).¹⁸

Vojna in okupacija na Slovenskem leta 1941 sta vodilne tradicionalne stranke potisnil pred dilemo političnega in narodnega preŹivetja ter jih sooĉila s pobudami za vojaški upor proti okupatorju. Zaĉeli so ustanavljati podtalne legije in skupine, ki so se povezoval v organizaciji vojaških enot, lojalnosti begunski vladi v Londonu, podpori zahodnim obvešĉevalnim sluŹbam in zamisli o povojni obnovi monarhije. Na Slovenskem so se t. i. ĉetniki, kot del protirevolucionarnega tabora, ki je priznaval generala Mihailovića kot edinega zakonitega zastopnika jugoslovanske begunske vlade v Londonu, priĉeli organizirati Źe jeseni 1941. Partizani so jih pogosto imenovali kar "modra ali plava garda", paĉ v skladu z besednjakom, ki so ga revolucionarji uporabljali med rusko drŹavljansko vojno. Na Slovenskem so podporniki ĉetniškega gibanja prihajali preteŹno iz predvojnih strank in skupin liberalne usmeritve, kmalu se je med ljudmi razširil glas o delovanju Mihailovića in njegovih enot, predvsem v Srbiji. PoloŹaj se je dodatno razjasnil potem, ko je radio London 14. novembra 1941 objavil, da begunska vlada priznava polkovnika Mihailovića kot edinega legitimnega zastopnika kralja in jugoslovanske vlade. Sicer sta se Źe ob koncu

¹⁷ Dragoljub DraŹa Mihailoviĉ (1893–1946), predvojni polkovnik Jugoslovanske kraljeve vojske, ob kapitulaciji Jugoslavije aprila 1941 tega ni priznaval in se je umaknil v osrednjo Srbijo, kjer je organiziral odporniško gibanje. Partizanska stran ga je obtoŹevala kolaboracije z okupatorji, marca 1946 so ga med skrivanjem ujeli. Postavili so ga pred sodiŹiŹe v Beogradu, ga na montiranem procesu obsodili na smrt z ustrelitvijo ter neznano je in kdaj tudi ustrelili. Veĉ o tem: Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Ćetniks* (Stanford, 1975), str. 143–148 in 254–262 (dalje: Tomasevich, *The Ćetniks*); Matteo J. Milazzo, *The Ćetnik Movement and the Yugoslav Resistance* (Baltimore, 2019).

¹⁸ Aleksander Bajt, *Bermanov dosje* (Ljubljana, 1999), str. 25; Marijan F. Kranjc in Slobodan Kljakiĉ, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poroĉilo* (Maribor, 2006), str. 10–18 (dalje: Kranjc in Kljakiĉ, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poroĉilo*).

oktobra 1941 dva slovenska častnika premagane jugoslovanske vojske – Jaka Avšič in Karel Novak – napotila na Ravno goro, da bi navezala stik z Mihailovičem. Potovala sta z vednostjo in pristankom OF ter s ponarejenimi dokumenti, ki jima jih je priskrbela OF in tudi s priporočilom treh nekdanjih ministrov. General Mihailović je polkovnika Jaka Avšiča (1896–1978) imenoval za svojega predstavnika za Slovenijo, majorja Karla Novaka (1905–1975) pa za njegovega načelnika štaba. Ko sta se vrnila v Ljubljano, jima je nekdanji ban Marko Natlačen sporočil, da so jima na razpolago denarna sredstva za nakup orožja in opreme, pa tudi za drugo podporo. Jaka Avšič se je sicer po vrnitvi v Slovenijo odločil za vstop v partizanske enote, kjer je postal član Glavnega štaba. Tako je poveljevanje četniškimi odredom po vrnitvi iz Srbije konec leta 1941 prevzel major Karel Novak, Mihailovićev pooblaščenec za Slovenijo.¹⁹

Prva četniška enota na Slovenskem je bil t. i. Štajerski bataljon, ki se je julija 1942 legaliziral pred italijanskimi okupacijskimi oblastmi tako, da se je priključil prostovoljni protikomunistični milici (*Milizia volontaria anticomunista*) pod imenom Legija smrti. Karel Novak je legalni status v zimi 1942/1943 želel izkoristiti za okrepitev četnikov in ponoven prehod v ilegalno delovanje, vendar je njegov načrt spodletel zaradi neodobravanja Slovenske legije. Poleg tega so se jeseni 1942 t. i. štajerski četniki organizirali tudi na nemškem okupacijskem področju v Slovenskih goricah, kjer jim je poveljeval Jože Melaher Zmagoslav. Marca 1943 je major Novak začel zbirati četniške enote v Polhograjskih Dolomitih. Sredi junija 1943 je želel Novak izvesti množičen prestop nekaterih enot protikomunistične milice med četnike, toda zaradi slabe organizacije in neenotnosti vpletenih se tudi ta načrt ni uresničil. Po teh dogodkih se je Novak dokončno sprl s Slovensko legijo. Italijanske okupacijske oblasti so četnike tolerirale, vendar so bile bolj naklonjene katoliški Slovenski legiji in protikomunistični milici. Glavnina slovenskih četnikov se je v začetku julija 1943 iz Polhograjskih dolomitov napotila proti Dolenjski. Za miren prehod so se dogovorili z italijanskimi oblastmi. Po padcu fašizma je Novak s Slovensko zavezo sklenil dogovor o prehodu dela protikomunistične milice med četnike, ki pa ga Slovenska legija ni izpolnila. Slovenske četnike so ob kapitulaciji Italije septembra 1943 napadli partizani in jih odločilno porazili pri Grčaricah.²⁰

¹⁹ Jaka Avšič, "Iz spominov na leto 1941", v: *Ljubljana v ilegali – Država v državi*, II., ur. Vladimir Krivic (Ljubljana, 1961), str. 416–420; Davorin Žitnik, *Družinska zgodba. O slovenski nacionalni ilegali* (Ljubljana, 2005), str. 28–29; Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 221–222; Pavlina Bobič, "Pota 'Štajerskega bataljona' – od idealizma do preobrazbe leta 1942", *Dileme* 5, št. 2 (2021), str. 63–68; Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration* (Stanford, 2002), str. 110–111 (dalje: Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia: Occupation*).

²⁰ Pavle Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale* (Ljubljana, 1998), str. 43–48; Kranjc in Kljakič, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*, str. 18–29; Katja Zupanič, *Četništvo na Štajerskem* (Ljubljana, 2008), str. 94–116.

Poskusi prodorov na Primorsko

Prve borce proti Italijanom na Primorskem so domaĉini imenovali "ĉetaši" oz. "ĉetniki", tako so te partizanske upornike v zaĉetku nazivale tudi italijanske oblasti. Preprosti primorski fantje, ki so se uprli fašistiĉnemu zatiranju, so namreĉ v srbskih ĉetnikih videli simbol upora in upanja na zdruŹitev z matično drŹavo Jugoslavijo. Zvedeli so namreĉ za predvojnega polkovnika, takrat generala Mihailoviĉa, vrhovnega poveljnika JVvD, ki je v daljnji Srbiji zbiral prostovoljce za upor proti okupatorju. Kot se spominja Franc MoŹina iz Vipavske doline: "Partizane smo pri naši hiši vedno podpirali, bili pa smo proti komunizmu. Kolikor se spominjam, se je v zaĉetku o odpornikih proti Italijanom govorilo kot o ĉetaših, tako so ljudje tedaj imenovali ĉetnike. Vedeli smo, da je njihov poveljnik general Mihailoviĉ."²¹

Preprosti ljudje so dolgo zamenjevali pojme, tako da so še konec leta 1943 partizane marsikje na Primorskem imenovali ĉetniki. Po deŹeli so se širile vesti, da so gozdovi polni upornikov oz. "ĉetnikov". Novice je prinašal tudi radio BBC iz Londona. Mnogi so v OF videli rešitev narodnega vprašanja, niso pa vedeli, da upor vodijo komunisti. Narodni heroj Janko Premrl Vojko se je spomladi 1942 z oroŹjem v rokah uprl Italijanom na Primorskem. O njem kroŹijo razne zgodbe in legende, med drugim tudi tista, da so se njegovi borci predstavljali za "ĉetaše" oz. "ĉetnike". Duhovnik Virgil Šĉek (1889–1948), pomemben ĉlan kršĉanskih socialcev, je v zaĉetku maja 1942 zapisal, da je trŹaški škof Antonio Santin izrazil razburjenje, ki je vladalo med italijanskimi oblastniki "radi ĉetnikov, ki ogroŹajo laške vojake".²² Sicer je Šĉek iz Lokve na Krasu, kjer je kot duhovnik deloval, vzdrŹeval stalne stike z dr. Engelbertom Besednjakom v Beogradu. Vsaj od marca 1943 je Šĉek spraševal glede Mihailoviĉevega gibanja in prosil za navodila glede morebitnega sodelovanja. Besednjak mu je odgovarjal, da se ni potrebno preveĉ ozirati na Mihailoviĉa, saj "za našo usodo smo mi odgovorni in ne oni". Nadalje Besednjak ironiĉno zapiše, da Mihailoviĉ ni veĉen, da bo paĉ odšel, in bodo drugi stopili na njegovo mesto.²³

Majorju Novaku je konec januarja 1943 uspelo zbrati skupino dobrih dvajsetih ĉetnikov pod poveljstvom Źandarmerijskega poroĉnika Marjana Strniše, ki je imela nalogo zaradi propagandnih in informativnih razlogov oditi na Primorsko. Pohod ni uspel, tudi zaradi tega, ker jim pripadniki kršĉanskih socialcev na Primorskem niso smeli oz. si niso upali ponuditi nobene pomoĉi. Po

²¹ Pogovor avtorja s Francem MoŹino, 7. april 2011 v Dobravljah; zapis hrani avtor. Franc MoŹina, rojen leta 1928 v Dobravljah pri Ajdovšĉini, Źivi v Dobravljah.

²² Škofijski arhiv Koper (ŠAK), Źupnija Lokev, KRO II, str. 117, 8. maj 1942.

²³ Marko Tavĉar, Egon Pelikan in Nevenka Troha (ur.), *Korespondenca Virgila Šĉeka 1918–1947*. Zbirka Viri, št. 11 (Ljubljana, 1997), str. 84.

Novakovem mnenju pa je zatajila tudi organizacijska vloga osrednje protirevolucionarne organizacije Slovenske zaveze iz Ljubljane.²⁴

Major Novak je sicer v prvi polovici marca 1943 ponovno organiziral nekaj-dnevni pohod skupine četnikov preko rapalske meje na vzhodno Primorsko okoli Idrije, ki pa je imel predvsem propagandne namene.²⁵

Kmalu se je odločil še za naslednji korak in 22. maja 1943 je, predvsem iz politično-propagandnih razlogov, v Polhograjskih dolomitih ustanovil Primorski četniški odred. Poveljeval mu je poročnik Ratomir Cotič – Vuk. Odred je ves čas obstoja dosegel zgolj trideset pripadnikov in bojev ni izvajal. Ob kapitulaciji Italije septembra 1943 so ti četniki razoroževali umikajoče italijanske vojake, toda kasneje jih je major Novak raje razpustil, kot da bi jih uničili Nemci ali partizani.²⁶

CK KPS se je že februarja 1943 ustrašil možnosti za organizacijo četniških enot, zato je na Primorsko poslal navodilo: "Kolikor naletite na mihailovičevce, jih neusmiljeno uničite do zadnjega."²⁷

Omenjenim primorskim četnikom se je pridružil tudi Anton Komotar (1912, Vrhnika–2007, Stuttgart), poznejši pravnik, ki je najprej vstopil k vaškim stražam, zaradi grozeče italijanske aretacije pa se je nato umaknil med četnike. Vključen je bil v Primorski četniški odred, ki je bil nastanjen v nekem skednju v bližini vasi Sv. Trije Kralji. Sam Komotar je v spominih zapisal, da se je počutil notranje srečnega, "da nisem bil več v vaških stražah pod poveljstvom Italijanov". Kot se je spominjal Komotar, je bila njihova glavna naloga obdržati zvezo s Primorsko čez rapalsko mejo. Tako so bili poleti 1943 obveščeni, da se tam nahaja skupina fantov, ki so se skrivali pred Italijani. Primorski skrivači in potencialni novi četniki so se zatekli v bližino kraja Renče, jugovzhodno od Gorice. Prav Komotar je vodil patrolo šestih četnikov, ki je ponoči prekoračila še vedno močno varovano rapalsko mejo. Gibali so se skrivaj, po gozdovih in se pomikali v hribih okoli Idrije, z željo priti proti Gorici. Ni jim uspelo, kajti izgubili so vodnika, sami pa niso poznali poti, povrh vsega pa so jih presenetile tudi italijanske zasede ob rapalski meji.²⁸

Tudi partizanski obveščevalci so v začetku leta 1943 opazili povečano zanimanje pripadnikov JVVd oz. četnikov za Primorsko. Poročali so, da se je kot

²⁴ Karel Novak, "Odporniško gibanje v Sloveniji 1941–1945", *Tabor* 19, št. 9–10 (1982), str. 157 (dalje: Novak, "Odporniško gibanje v Sloveniji").

²⁵ Tone Ferenc, *Dies irae – četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943* (Ljubljana, 2002), str. 15–18.

²⁶ Novak, "Odporniško gibanje v Sloveniji", str. 159; Branko Latas, "Četnici Draže Mihailovića u Sloveniji – plava garda 1941–1943. godine", *Vojnohistorijski glasnik* 3, št. 3 (1983), str. 180.

²⁷ *Dokumenti ljudske revolucije Slovenije*, knjiga 5, dokument 179 (Ljubljana, 1978), str. 507: Navodilo CK KPS, 20. februarja 1943.

²⁸ Anton Komotar, *Ponovno združeni v tujini* (Trst, 2022), str. 98–99.

protiuteŹ prihodu dr. Aleša Beblerja (1907–1981), ki je novembra 1942 prišel po nalogu CK KPS in vodstva OF, na Primorskem v zaĉetku marca znašel sam major Novak in sicer "zaradi vaŹnosti Primorske", hkrati pa so izraŹali bojazen pred povezovanjem s t. i. goriško sredino.²⁹

Razmere pa so se naglo spreminjale; OF pod vodstvom KPS je s parolo narodne osvoboditve pritegnila številne Primorce v oboroŹen boj proti faŹizmu, Premrl Vojko je padel oziroma umrl februarja 1943 v skrivnostnih okoliŹčinah, Italija je septembra 1943 kapitulirala in na Primorsko so vkorakali Nemci.³⁰

Spomladi 1944 se na Goriškem dve pomembni politični grupaciji nista odloĉili za vsenarodni upor pod vodstvom OF in sta stopali po lastni poti: protikomunistična struja, ki se je navezovala na Slovensko zavezo v Ljubljani in t. i. goriška sredina, ki je še ĉakala, komu se bo prikljuĉila. Oboji so še vedno videli legitimnega sogovornika v kraljevi begunski vladi v Londonu in priznavali vrhovno poveljstvo generala Mihailoviĉa. Tudi primorska duhovŹcina je opazovala zapletene razmere. Ob tem je Źupnik Rudolf Klinec³¹ v svoj dnevnik zapisal:

Po radiu ni bilo podrobnejŹih vesti o sporazumu med kraljem in Titom. Mogoĉe so še pogajanja. NaŹi partizani noĉejo niĉ slišati, da bi se bil Tito vdal. Grozijo celo onim, ki bi širili takŹne vesti. Pogled v zakulisje: partija je zadnje ĉase opustila vse drugo; ves svoj napor stavi v to, kako bi ĉim veĉ ljudi vĉlanila v stranko. Ni li to dokaz, da predvideva isto reŹitev, kot je v Italiji: res demokratiĉno veĉstrankarsko vlado – torej Petra – in zato krepi številĉno moĉ svojih kadrov? Izdali so odlok, naj se tira pred sodiŹĉe vsakogar, ki bo širil vesti, da se OF lomi, da je v njej razkol, da ne bo veĉ zvezde. VojaŹki pozdrav bo samo v redni vojski, pozdrav s pestjo se ohrani v OF, v partiji, v stranskih partizanskih odredih. – Pri Gorici deluje ĉetniŹki odred. Pred tednom je bil spopad med njimi in partizani, ki so imeli baje 63 mrtve in so se morali umakniti. – Gospoda v Gorici snuje nova deljenja: skrajna desnica, ki ljubkuje z domobranci; sredina krog 'Narodne edinosti', ki se veŹe s ĉetniki; levica, da je 'legalna ilegalna'; ortodoksna sredina, ki bo sedaj ustanovila novo glasilo in ki bo poljubno udrihala na obe strani. Ta bo sama 'ĉista ĉistost', nekompromitirana, ker bo brala levite vsem. K njej vabijo tudi nas. Potem je še levica, partizanstvo, ki pa je bolj narodno in manj komunistiĉno 'kot na podeŹelju'. Pet

²⁹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1483, fond Centralna komisija Varnostno obveŹevalne sluŹbe Slovenije, 1942–1944, t. e. 4, mapa 2, Poroĉila Z. Kidriĉ E. Kardelju, Poroĉilo 11. marec 1943.

³⁰ Alojzij Novak, *ĆrniŹka kronika* (Gorica, 1992), str. 50 (dalje: Novak, *ĆrniŹka kronika*); Podbersiĉ, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945*, str. 27–30, 147.

³¹ Dr. Rudolf Klinec (1912–1977), duhovnik, zgodovinar in publicist. V Rimu je doktoriral iz cerkvenega prava. Med vojno Źupnik v Velikih Źabljah v Vipavski dolini, kjer je pisal tudi dnevniŹke zapiske. Po vojni se je umaknil v Italijo, kjer je v goriŹki nadŹkofiji do smrti opravljal odgovorne naloge. Zelo je bil dejaven v slovenskih demokratiĉnih krogih v zamejstvu. Veĉ o njem: *PSBL*, snopiĉ 8 (Gorica, 1982), str. 66–67.

strank na štiri gospode. Specialisti smo za ceplejnje, podeljenje, razkomanje in medsebojno kavsanje. Naša naloga ni v medsebojnem skupnem pozitivnem ustvarjanju, temveč v negativnem porazdeljevanju za večjo sproščenost v očitaniu, obsojevanju, kavsanju in morjenju. Nemška vojaška oblast, SSesovci in gestapovci; italijanski škvadrasti, fašisti, kvesturini in vojaki; slovenska črna roka, vos in komanda mest, domobranci in četniki, partizani in sredinci: ali ne bo čudež, če bo kak Slovence še ostal živ? Kam nas je privedla revolucija!³²

V tem zapisu je zaobjeta kratka, a celovita analiza stanja na Goriškem sredi leta 1944. Preseneča pa podatek o četnikih na Goriškem in njihovem spopadu s partizani pri Gorici. Kdo so bili, koliko jih je bilo, odkod so prišli?

Organiziranje četništva na Goriškem

Prve vesti o četnikih na Goriškem so se pojavile konec marca 1944, ko so si četniki postavili oporišče v gozdu pri Števerjanu v Brdih. V poročilu "ministru vojske i mornarice", to je generalu Mihailoviču, poslanem ob koncu marca 1944, najdemo tudi poročilo majorja Andreja Glušiča³³ o "organizaciji i radu četniških odreda". Poročevalec je zapisal, da je bil v Goriški pokrajini reorganiziran pokrajinski četniški odbor, ki naj bi odgovarjal vsem potrebam četniškega delovanja. Nadalje poroča, da je v organiziranju četniški odred, ki naj bi bil okrepljen s tridesetimi četniki.³⁴

Sredi aprila 1944 je nastalo dobro sestavljeno "situacijsko poročilo", kjer neznani krajevni poročevalec jasno zapiše razloge, zakaj je prebivalstvo na Primorskem podprlo oborožen odpor proti Italijanom in se ob tem v veliki večini priključilo partizanom:

Narod, ki je 25 let čakal osvobojenja izpod italijanskega jarma, je bil pripravljen si ga priboriti tudi z orožjem. Prvi in edini, ki so prinesli idejo in uresničenje narodnega oboroženega odpora, so bili partizani. Četniki se niso nikoli pojavili na Primorskem, le 2 meseca pred septembrom se je oddelek 80 mož kretal ob meji pri

³² Rudolf Klinec, *Dnevniški zapisi: 1954–1945*, ur. Peter Černic in Renato Podbersič (Gorica, 2010), 23. junij 1944 (dalje: Klinec, *Dnevniški zapisi*).

³³ Andrej Glušič, z ilegalnim imenom Vojin oz. ing. Janković, kapetan geodetske službe Vojske Kraljevine Jugoslavije, četniški obveščevalec, od maja do avgusta 1943 načelnik odseka za propagando JVVD, poveljnik za zahodno Slovenijo, od aprila 1944 načelnik štaba poveljstva Slovenije, jeseni 1944 so ga kot četniškega obveščevalca aretirali Nemci in poslali v taborišče Dachau. Po vojni je obveščevalno deloval za zahodne zaveznike, leta 1951 se je odselil v ZDA in postal polkovnik ameriške vojske. Več o tem: Kranjc in Kljakič, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*, str. 29–30.

³⁴ Vojni Arhiv Srbije (VAS), fond Jugoslovenska vojska u otadbini (JVO), kutija 150, fasc. 1, Poročilo 25. marec 1944.

Zavratcu, a se ni spustil na deŹelo. Kjer so oni bili, so popolnoma pridobili ljudi. A Źe ta oddelek se je po 8. septembru razpustil. Zato je vse ljudstvo zaŹlo k partizanom, veĉ ali manj prostovoljno, ker je paĉ v njih videlo le narodne borce, ali borce za KP pa ne.³⁵

Poroĉevalec nadalje opozarja, da pri partizanih "veĉina njihove propagande je narodna" in da s komunistiĉno Źe ne prihajajo na dan. Hkrati poroĉevalec opozori Źe na socialni element, predvsem v GoriŹkih Brdih, kjer naj bi ljudi k partizanom pritegnila "razlastitev italijanskih veleposestnikov v prid kolonom."³⁶

Nepodpisano poroĉilo iz Slovenije, verjetno napisano sredi maja 1944, je Mihailoviĉevemu Źtabu priporoĉalo ustanovitev Źestih ĉetniŹkih odredov v Sloveniji, enega tudi na Primorskem. Sporoĉali so, da "kader" za SoŹki/GoriŹki odred Źe obstaja.³⁷

Vas Medana na zahodu Brd na bi bila, kot so poroĉali partizanski obveŹevalci, pravo ĉetniŹko gnezdo z veliko podporo med domaĉini. Propagando za ĉetnike naj bi vodila Bogdan Saksida in Djuro Sekuliĉ, ki ju je poslal "Źtab plave garde" iz Gorice. Dejansko so nekateri liberalno usmerjeni razumniki iz Gorice pomagali ustanavljati SoŹki ĉetniŹki odred. Sicer so bili primorski liberalci bolj dovzetni za vabila OF, posebej na TrŹaŹkem, medtem ko je v Gorici deloval manjŹi krog liberalcev zunaj OF (Josip Paulin, dr. Karel Podgornik in dr. Lambert Mermolja). Poudariti velja, da so se t. i. naprednjaki, predvsem v okviru organizacije "Pobratim", po svoji liniji ukvarjali tudi z organizacijo ĉetniŹstva, vsaj v veliko veĉji meri kot katoliŹka sredina.³⁸

Pravzaprav sta iz Gorice izhajala dva poskusa organiziranja bolj ali manj domaĉega ĉetniŹkega odreda, a sta oba kmalu propadla.³⁹ Tudi maloŹtevilni pristaŹi ĉetnikov na GoriŹkem so razglaŹali, da se borijo za kralja in Jugoslavijsko ter proti Nemcem in partizanom. Dne 10. aprila 1944 se je skupina tridesetih ĉetnikov, ki je priznavala generala Mihailoviĉa, spopadla s partizani iz BriŹko-beneŹkega odreda in vosovci v Źteverjanu v Brdih. Po kratkem boju so se morali umakniti v Gorico. Izgubili so pet moŹ, imeli so tudi sedem ranjencev. Partizani iz BriŹko-beneŹkega odreda so aretirali prej omenjena propagandista Saksido in Sekuliĉa. ZasliŹevali so ju v Źtabu odreda pod obtoŹbo, da sta kriva izdajstva svojega naroda. Po zasliŹanjih so ju ustrelili. Poleg tega so partizani aretirali in sodelovanja s ĉetniki osumili tudi veĉ domaĉinov, ĉlanov terenskega

³⁵ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 1, Poroĉilo 11. april 1944.

³⁶ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 1, Poroĉilo 11. april 1944.

³⁷ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 1, Poroĉilo (maj?) 1944.

³⁸ Mlakar, "GoriŹka sredina", str. 325.

³⁹ Prav tam, str. 332.

079960

Seznam vodilnih modrogardistov

Gorica

1. **Burja Jože**: jurist, roj. 1.II.1912 na Rešici pri Bledu. Ima tesne stike z dr. Kralj Jankom, prof. dr. Kacinom in ppl. Kokaljem, pozna dr. Žebota. Omladi 1943. l. hotel potovati v Rim, predhodno se je sestel z Žitnikom (bržkone Rudolfom Ž.), s katerim bila aretirana kot moga agenta v Benetkah in Zaprtu v Trstu, po 1 mesecu izpuščena za veliko vsoto, skušal oditi v Žvico, a mu ni uspelo. Dobil po privatnih zvezah dokumente organizacije "Todt". Izgleda, da je moga, vendar pa tesno povezan tudi z bega v Gorici. Mnogo potuje v Trst.
2. **Kralj Franc** (Franček): Gorica, ulica Rastelli št. 5-in v Trstu. Član Glavnega štaba J.V. za Primorsko in šef obv. službe za Gorico. Ima tesne stike z dr. Kogej Jožetom in dr. Černe Dušanom v Gorici. V Trstu je v zvezi z zapnikom Duhovnik Antonom, vodjomo bega policije v Trstu. (Odsek policije za Slovence pri SS-Gstp.).
3. **Kogej dr. Jože**: jurist, Gorica, Riva Piazzuta, št. 16 (Piazza Vittoria 17 ali 18), star oca 33 let, glavni organizator in politični vodja moga v Gorici, v zvezi s Kralj Francem (Franček) članom in kurirjem Glavnega štaba J.V. za Primorsko in šefom obv. službe v Gorici. Ima glavno delo pri kurirski službi, je vodja slovenske tajne policije (Glej Pajfar Miro in Koraš Žarko!), posredno povezane z Gstp.
4. **Černe dr. Dušan**: jurist, roj. 1916, Gorica, ulica Diaz, organizator in politični vodja moga v Gorici. Ima zveze s slovensko tajno policijo in posredno z Gstp. V zvezi s Kralj Francem (Franček) - Glej dr. Kogej Jože!
5. **Jazbec dr. Ernest**: jurist, Trst ulica Commerciale, sodeluje s Čtn, ima zveze z vodilnimi moga in bega v Gorici, kjer se sestaja s Kogejem in ženo profesorja Komjanc Jožefa.
6. **Bitošnik Mitja**: študent, Gorica, ulica (Kapela) Capella 30, ali v Ljubljani, oziroma Trstu, organizator in politični vodja moga, Čtn oficir, deluje v Ljubljani in Trstu. V Gorici organizator Čtn. policije (Dobil na sestanke v gostilno Bravnik ali Ravnik) Desna roka Poljskega Ivota iz Trsta (Imb policija).

079961

7. **Dr. Juvančič**: organizator moga, Gorica, se udeležuje sestankov vodilnih moga pri prof. Komjancu.
8. **Komjanc Viktorija**: žena prof. Komjanc Jožefa, 35 let stara, Gorica, ul. Levada 35, sodeluje pri N.E. skupno z dr. Jazbecem, deluje med mladino. Na njenem stanovanju se vršijo sestanki vodilnih moga za Gorico in Primorsko, (dr. Jazbec, dr. Černe, dr. Kogej, Bitošnik, Rustja).
9. **Rustja Jožef**: agrarni ing., lastnik bara "Roma", stanujoč v Gorici, oca 50 let star, organizator in politični vodja moga v Gorici. Ker je bil ob atentatu, ki je bil izvršen nanj 9.VIII.t.l. nevarno ranjen, leži (po poročilu OS Gorica, 17.VIII.44.) trenutno v Goriški bolnici ul. B. Pavia.

Seznam vodilnih modrogardistov Gorica (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, t. e. 653, mapa 7, Reakcija v Gorici)

odbora OF, vendar so jih po zaslišanjih izpustili. S tem je bilo konec poskusov organiziranja ĉetništva v Brdih, ki pa je na Goriškem dobilo nov zagon, ko se je konec aprila 1944 v Gorici pojavil ĉetniški kapetan Borislav Trajkoviĉ, ki je domaĉine navduševal za ĉetništvo. Prišel naj bi po naroĉilu vojvode Dobroslava Jevdjeviĉa,⁴⁰ Mihailoviĉevega odposlanca za Primorsko in Istro.⁴¹

Nekako istoĉasno, spomladi 1944, se je na Goriškem pojavil propagandni lepak: "MoŹje in fantje! Ne k Nemcem, ne k partizanom, Źiveli Jugoslovanski ĉetniki!"⁴²

Junija 1944 se je še okrepila ĉetniška propaganda na Primorskem. V Trstu je zaĉel izhajati list "Slovenski Trst", ciklostiran v 3000 izvodih, izhajal je vsaka dva tedna, obsegal pa šest do osem strani. V Gorici je istoĉasno izhajala "Narodna edinost", v nakladi okrog 2000 izvodov, izhajala je na vsaka dva tedna, vĉasih tudi tedensko, v podobnem obsegu kot v Trstu.⁴³

Razmere so postajale tudi politiĉno zagonetne, saj so ĉetniški propagandisti in obveščevalci ljudstvo na Primorskem vedno pogosteje nagovarjali z narodnimi gesli in svarili pred komunizmom. Njihovo delovanje pa so vneto spremljali partizanski obveščevalci, ki so zaznali trditve vodstva "Mihajloviĉevcev" v Ljubljani, da so ljudje ponekod na Primorskem, na primer v okolici Kobarida, navdušeni za Jugoslavijo in "da ne marajo ne partizanov ne domobrancev". Ljudem naj bi bili ĉetniki vseĉ "radi jugoslovanske usmerjenosti."⁴⁴

Tako imenovana goriška politiĉna sredina je sredi vojne vihre z vsemi svojimi silami skušala ohraniti narodno enotnost na Primorskem in se izogniti preteĉi drŹavljanski vojni, proti koncu leta 1944 pa je to postalo nemogoĉe. Sicer naj bi sredi maja 1944, ko je prišlo do poskusa ustanovitve ĉetniške enote

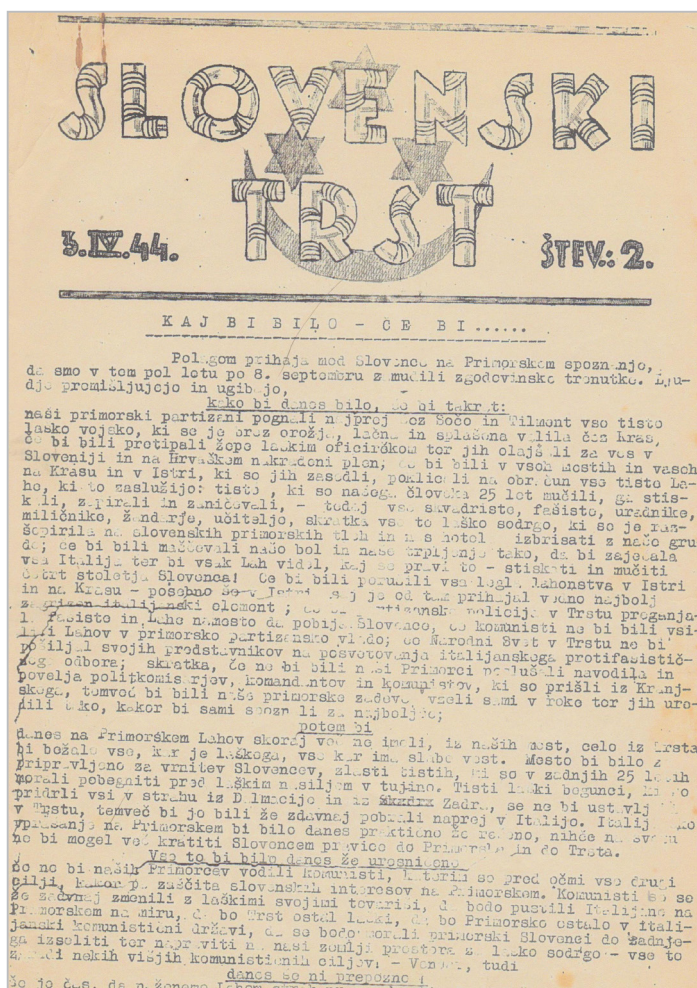
⁴⁰ Dobroslav (Jevdjeviĉ) Jevdjeviĉ (1895–1962), srbski politik in ĉetniški vojvoda, med drugo svetovno vojno pristaš generala Mihailoviĉa, sodeloval je z Italijani in pozneje tudi z Nemci. Leta 1944 je postal poveljnik Komande JVvD za Liko in Hrvaško Primorje. Spomladi 1945 je postal zastopnik generala Mihailoviĉa pri pogovorih o oblikovanju zdruŹenih protikomunistiĉnih sil proti napredujoĉi partizanski vojski. Ob koncu vojne se je umaknil v Italijo. Veĉ o tem: Tomasevich, *The Chetniks*, str. 247–258 in 771–778.

⁴¹ ARS, SI AS 1931, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve, mapa 657. Dokument o aretaciji in zaslišanju, 30. junij 1944; Franc Ćrnugelj Zorko, *Na zabodnih mejah 1944* (Ljubljana, 1993), str. 55–56 in 199–200 (dalje: Ćrnugelj Zorko, *Na zabodnih mejah 1944*); Zdravko Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945* (Ljubljana, 1999), str. 252–253 (dalje: Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske*).

⁴² VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 3.

⁴³ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 2, Poroĉilo o stanju propagandnega oddelka pri Kraljevi jugoslovanski vojski v Sloveniji, 14. junij 1944.

⁴⁴ ARS, SI AS 1483, t. e. 6, mapa Poroĉila in pregledi poslani CK, leto 1944, Poroĉilo junij 1944.

Naslovna stran četniškega propagandnega lista *Slovenski Trst* iz pomladi 1944 (Študijski center za narodno spravo, gradivo Akademskega kluba Straža)

v gozdu Panovec⁴⁵ pri Gorici, pri tem sodelovali tudi nekateri vidni člani t. i. goriške sredine (Mitja Bitežnik, Dušan Černe, Ernest Jazbec, ing. Josip Rustja).⁴⁶ Partizanski obveščevalci so na Rustjo celo izvedli atentat, bil je ranjen, a je pre-

⁴⁵ Panovec je primestni gozd in se razprostira na vzhodnem obrobju Nove Gorice. Panovec je bil prvič pisno omenjen leta 1470. Leta 1500 je umrl zadnji goriški grof in gozd je prešel v last Habsburžanov. Tako je bil deležen posebne skrbi in z njim je upravljal gozdarski urad v Gorici. Med prvo svetovno vojno je gozd Panovec izgubil svoj prvotni izgled, saj je preko njega potekala prva bojna linija na soški fronti. Več o tem: *Panovec: včeraj, danes, jutri*, ur. Jože Papež (Nova Gorica–Tolmin, 2001), str. 15–24.

⁴⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 653, mapa 7. Seznam vodilnih modrogardistov Gorica.

Italijansko obstreljevanje gozda Panovec vzhodno od Gorice, med prvo svetovno vojno (Društvo soška fronta 1917–1918)

Ĺivel.⁴⁷ Spomladi 1944 so pripravljali Źe atentat na Ernesta Jazbeca, ki so ga oznaĉili za "katoliškega plavogardistiĉno usmerjenega politika", ki pa kljub veĉkratnim poskusom ni uspel.⁴⁸

Organiziranje ĉetniŹtva na Primorskem je v zaĉetku julija 1944 dokaj naklonjeno zabeleŹil tudi ĉrniŹki dekan Alojzij Novak, ki je sicer negotove politiĉne razmere po podpisu sporazuma Tito–ŹubaŹiĉ opazoval s skepso in strahom pred komunizmom, hkrati pa je razpoloŹenje med ljudstvom pripisoval partizanski propagadni. Takratne zmedene razmere je takole analiziral:

Poleg partizanov, ki so internacijonalno usmerjeni k socialni revoluciji po ruskem zgledu, poleg domobrancev, ki so nacionalno usmerjeni k demokratiĉni Jugoslaviji – Źal pod nemŹko patronanco, ker drugod niso mogli dobiti oroŹja – Nemec pa jim ga je rad dal v nadi, da mu bodo pomagali ukrotiti partizane – se je pojavila na GoriŹkem Źe ĉeta "ĉetnikov", ki so pristaŹi generala Mihajloviĉa, katerega je angleŹka vlada vrgla v koŹ (ali resniĉno ali navidezno ne morem reĉi).⁴⁹

⁴⁷ Mlakar, "GoriŹka sredina", str. 332.

⁴⁸ Mira Cenciĉ, "Primorski krŹĉanski socialci, edina prava sredina med NOB in revolucijo na Slovenskem", *Kronika* 55, Źt. 2 (2007), str. 342.

⁴⁹ Novak, *ĆrniŹka kronika*, str. 196.

Četniki v Panovcu

Sredi maja 1944 se je t. i. Soški četniški odred pojavil v gozdu Panovec pri Gorici. Vkopali so se v nekdanjih avstro-ogrskih jarkih iz prve svetovne vojne, ki jih na tem območju ni manjkalo, saj je tod potekala soška fronta. Po ocenah partizanskih obveščevalcev naj bi enota štela kakih 60–70 borcev. Nekdanji pripadnik Mitja Bitežnik se je spominjal, da je četniška enota dejansko štela 7–8 Srbov oziroma pravih četnikov in kakih dvajset Slovencev, ki so se prištevali med borce Jugoslovanske vojske v domovini pod vrhovnim poveljstvom generala Mihailovića. "Ni bilo tistega dotoka borcev kot smo pričakovali." Po njegovem mnenju je bil glavni organizator te enote Dušan Černe (1916–1975), sicer znan goriški protifašist in velik narodnjak, ki so ga italijanske oblasti že leta 1942 aretirale in internirale v taborišče Gonars. Skupaj z Jožetom Kogejem sta imela nalogo, da "za stvar" pridobita čimveč goriških duhovnikov. Kot je pričeval Bitežnik: "Mi smo bili goriška sredina, ne za partizane in ne za domobranco!" Četnikom v Panovcu je poveljeval neki visoki srbski častnik, ki je prišel iz Srbije.⁵⁰ Sicer sočasni oznovski dokument prav Mitjo Bitežnika označuje "kolovodja plavogardistov v postojanki v Panovcu."⁵¹

Sredi junija 1944 so partizanski obveščevalci precej podrobno poročali, da se je manjša skupina četnikov nastanila v gozdu Panovec pri Gorici. Vodil naj bi jo Mitja Bitežnik iz Solkana. Pri organiziranju t. i. modrogardistične oziroma četniške skupine naj bi mu pomagala pravnik Jože Kogej in Dušan Černe, pripadnika prej omenjene goriške sredine, ki so ju partizanski obveščevalci spremljali že Medani v Brdih. "Modrogardisti imajo tudi precej pristašev v okolici Gorice zlasti v vasi Renče v Mirenskem Okraju. So to elementi ki simpatizirajo v ubežniško vlado v Kairu in vsako našo stvar kritizirajo in širijo nezadovoljstvo."⁵²

Izdajali so tudi glasilo *Za narodov blagor*, ki so ga ciklostirali v hiši duhovnika Marjana Komjanca (1917–1989) v Gorici. Orožje so jim priskrbeli domobranci z Vrhnike, pri tem je posredniško vlogo odigral polkovnik Anton

⁵⁰ Pogovor avtorja z Mitjo Bitežnikom (1924–2008), 6. september 2007 na Opčinah; zapis hrani avtor. Mitja Bitežnik je bil rojen v Gorici, njegov oče Jože Bitežnik iz Solkana je bil tesen Besednjakov sodelavec. Leta 1930 je družina emigrirala v Kraljevino Jugoslavijo, Mitja se je šolal v Mariboru, maturiral pa je na klasični gimnaziji v Ljubljani. Med vojno se je Mitja Bitežnik pridružil Narodni legiji in se vrnil v Gorico, kjer je bil dejaven v goriški sredini. Ob koncu vojne se je umaknil v Italijo, leta 1948 je diplomiral iz prava na Univerzi v Bologni. Po vojni je bil odvetnik in šolnik na Tržaškem. Mitja Bitežnik je umrl na Opčinah pri Trstu. Več o njem: *PSBL*, snopič 2 (Gorica, 1975), str. 87.

⁵¹ ARS, SI AS 1931, škatla 652, mapa 1. OS Kanalsko.

⁵² ARS, SI AS 1931, škatla 657, mapa 3. Pregledno politično poročilo, 17. junij 1944.

Kokalj.⁵³ Kmalu so se ĉetniki v Panovcu znašli v dilemi, ali bodo na Kokaljevo zahtevo pristopili k domobrancem ali jim ti ne bodo več pomagali. Po Bitežnikovih besedah naj bi se nad ĉetniki navduševal tudi že omenjeni duhovnik dr. Juvanĉiĉ, neformalni vodja goriške sredine.⁵⁴

"Komandant kapetan Nikoliĉ" je poveljstvu "Jugoslovenske vojske Primorske i Istre" že ob koncu maja 1944 poročal o depresiji med ĉetniškimi borci in zahteval okrepitev (v viru: "pojaĉanje"), da bi se s tako majhnimi silami sploh lahko obdržali na Goriškem. Poroĉal je, da ima na razpolago zgolj trideset borcev in da je prisiljen pripravljati zgolj hajduške akcije po gozdovih.⁵⁵

V tedenskem poroĉilu, ki ga je obveščevalni oddelek Pokrajinske izpostave Odseka za notranje zadeve za Severno Primorsko, dejansko naslednik Varnostno-obveščevalne sluŹbe (VOS) za Goriško, napisal sredi junija 1944 izvemo:

Ko se je dne 9.VI. neka tovarišica iz Malih Źabelj pri Ajdovšĉini vraĉala iz Gorice domov, jo je ustavilo v Panovcu pri Gorici 15 oboroŹenih moŹ. OboroŹeni so bili z teŹko strojnico, veĉ brzostrelkami in puškami. Ko jih je vprašala kdo da so, odgovorili so da so ĉetniki. Povpraševali so po Nemcih ĉeš da se jih bojijo, pripovedovali so da jih je v goriški okolici nad 500 in da se borijo za staro Jugoslavijo. Ti ĉetniki ustavljajo v bliŹini Gorice vse mimoidoĉe in jih legitimirajo. Prenocujejo v Gorici od koder dobivajo tudi hrano. Po govorjenju ljudi ki hodijo obiskovati v Gorico svojce ki so pri domobrancih, vlada med ĉetniki in domobranci veliko sovraštvo. Domobranci se izraŹajo da so nekaj odliĉnejši od ĉetnikov in da bo ljudem šele po vojni jasno kako veliko je njih delo. O ĉetnikih pa pravijo da so samo branitelji naših meja pod fašizmom. Ljudstvo smatra ĉetnike v Panovcu za izgubljene ovce kralja Petra. Ljudstvo ki je prve dni gojilo simpatije do teh ĉetnikov je v zadnjem ĉasu mnenje spremenilo ko je uvidelo da ĉetniki stalno zahajajo v Gorico in nazaj.⁵⁶

⁵³ Anton Kokalj (1892–1945), konjeniški polkovnik redne Jugoslovanske kraljeve vojske in adjutant kneza-regenta Pavla. Spomladi 1942 so ga internirale italijanske okupacijske oblasti, septembra 1943 je postal generalni inšpektor Slovenskega domobranstva v Ljubljani. Nemški general Erwin Rösener ga je kmalu odstavil ter ga konec leta 1943 poslal v Trst, da bi na Primorskem organiziral domobranstvo. S pomoĉjo Odila Globoĉnika, poveljnika nemške policije na Primorskem, je polkovnik Kokalj sicer uspelo ustanoviti organizacijo Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ), v katerem naj bi se tako vojaško kot politično koncentrirale vse sile, ki so nasprotovale OF. Uspeh je bil skromen, v vojaškem pogledu je SNVZ dosegel okrog 2.000 moŹ. Veĉ o tem: Boris Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem 1943–1945* (Ljubljana, 1982).

⁵⁴ Pogovor z Mitjo BiteŹnikom, 6. september 2007 na Opĉinah; zapis hrani avtor.

⁵⁵ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 1, Poroĉilo s poloŹaja, 29. maj 1944.

⁵⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 657, mapa 3, Pregledno politično poroĉilo, 17. junij 1944.

Spopad v Panovcu

Partizansko vodstvo si seveda ni želelo prisotnosti oborožene formacije svojih političnih in vojaških nasprotnikov, ki bi domačemu prebivalstvu govorila o osvoboditvi in združitvi Primorske z Jugoslavijo. Poleg tega so tedaj že predvidevali, da si bodo četniki za umik z Balkana izbrali prav zahodno smer preko Primorske proti Italiji, kjer bi se predali zahodnim zaveznikom. Partizanski obveščevalci iz II. brigade Vojske državne varnosti (VDV) so v začetku junija 1944 poročali, da se je pojavila skupina četnikov z namenom organiziranja četništva na Goriškem in postavitve postojank v Vipavski dolini. Dne 11. junija 1944 so patrulje I. bataljona prečesale gozd Panovec, vendar so naletele le na prazno četniško taborišče. Naslednjega dne so partizani zajeli dva četniška aktivista, ki sta po vaseh na goriškem podeželju agitirala za četnike. Ujetnika sta povedala, da je v Panovcu približno 70 četnikov. Partizani iz IV. bataljona so jim 14. junija 1944 postavili zasedo. Prišlo je do kratkega spopada s četniško patruljo, v katerem so padli štirje četniki. Medtem je štab II. brigade VDV načrtoval odločilni napad, zanj so določili I. in IV. bataljon pod poveljstvom Slavka Furlana-Dušana, poveljnika II. brigade VDV.⁵⁷ Do glavnega spopada je prišlo 15. junija 1944 v popoldanskih urah. Partizani so četnike obkolili in obroč počasi ožali, nakar se je vnel boj, ki je trajal okrog šest ur. Partizanski viri ne poročajo o žrtvah v lastnih vrstah, razen nekaj ranjencev, med četniki pa naj bi bilo 15 ubitih, okrog 30 ranjenih, veliko jih je zbežalo v Gorico. Isti viri dodajajo, naj bi napadeni četniki prosili Nemce v Gorici za pomoč, a ti se niso odzvali. Zato so se tudi preostali četniki, bilo naj bi jih le še dobra dvajsetina, naslednjega dne umaknili v Gorico pod nemško zaščito.⁵⁸ Po Bitežnikovih besedah naj bi Nemci celo goriškim domobrancem, ki so hoteli napadenim četnikom priti na pomoč, posredovanje prepovedali. V nasprotju s partizanskimi viri naj bi po njegovem imeli samo eno žrtev in sicer srbskega četnika, ki se je med bojem nepremišljeno odločil za juriš. Zvečer so se zaradi partizanskega pritiska preko Kostanjevice umaknili v Gorico.⁵⁹

Dobrih deset dni po spopadu v Panovcu so partizanski obveščevalci strnjeno poročali, da so četniki sklenili sporazum z Nemci, kar so pripisovali predvsem posledicam četniškega poraza. V tem poročilu so moč četnikov v Panovcu ocenjevali na 80 mož, po večini Srbov. Po teh podatkih naj bi imeli partizani

⁵⁷ Marko Mrak, "Borba s četniki v Panovcu", *Borec* 4, št. 9 (1952), str. 292 (dalje: Mrak, "Borba s četniki v Panovcu").

⁵⁸ ARS, SI AS 1931, t. e. 657, mapa 3, Politična poročila, junij 1944; Mrak, "Borba s četniki v Panovcu", str. 292–293; Črnugelj Zorko, *Na zabodnih mejah 1944*, str. 200–201; Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske*, str. 253.

⁵⁹ Pogovor z Mitjo Bitežnikom, 6. september 2007 na Opčinah; zapis hrani avtor.

78 mrtvih in okrog sto ranjenih, četniki pa 17 mrtvih in 20 ranjenih. Četniki naj bi bili že na robu popolnega poraza, a naj bi jih v zadnjem trenutku rešili Nemci, ki so prihiteli na mesto spopada. Sprva naj bi četniki zavračali nemško pomoč "češ da ne bodo z njimi sodelovali, podpore tudi ne rabijo, ker je zadosti dobijo sami". Končno naj bi le pristali na sodelovanje, Nemci naj bi izjavili, da četnikov pri njihovem delovanju ne bodo ovirali, da se lahko svobodno gibljejo in celo prihajajo v Gorico na oddih in počitek. Med bivanjem po mestu naj bi četniki, sodeč po poročilu partizanskih obveščevalcev, morali zgolj odstraniti jugoslovanske kokarde s kap.⁶⁰

Poročilo o spopadu v Panovcu je romalo tudi v Mihailovičev štab. Nepodpisan poročevalec je zapisal, da je četa soškega odreda 13. junija 1944 zasedla koto 193 med vasema Šempas in Vogrsko, vzhodno od Gorice. Partizani so se približevali z vseh strani. Zato je kapetan Nikolić, poveljnik četnikov v Panovcu, ukazal, da se je četa na koti 193 utrdila in so se minirali vsi pristopi. Ukaz je bil izvršen 14. junija. "Že v deževni noči med 14. in 15. t. m. se je okoli 100 partizanov približano utrjeni postojanki." Iz poročila izvemo, da je v boju padel četnik Rado Marović, ki je zapustil tri majhne hčerke.⁶¹

Vojvodi Jevdjeviću je po koncu spopadov v Panovcu svoje dokaj podrobno poročilo poslal tudi podporočnik Nikica Kosanović; njega in devet borcev je poveljstvo po porazu povleklo v Liko. Četniški častnik Kosanović se opravičuje za poraz, išče razloge zanj, predvsem pa krivdo vali na nadrejene. Pravi, da se je "na teren" odpravil 27. maja zaradi povelja kapetana Đoke Vujoševića in v nasprotju s povelji vojvode Jevdjevića. Slednji je namreč zahteval, naj četniki odkrito delujejo šele potem, ko bi domačini ("ovdašnji") uspeli zbrati vsaj petdeset dobro oboroženih borcev. Kosanović se je zagovarjal, da je to prekršil zaradi tega, ker mu je poveljstvo obljubil (v viru: "jer mi je komanda dala reč"), da bodo novi borci prišli za tri dni. Poročal je, da je vsega skupaj imel na razpolago 42 borcev, s svojimi četniki vred. Novih borcev ni bilo, stalno pa so prihajala pisma s poveljstva, da bo vsak čas prišlo novih sto borcev. Pravi tudi, da po vaseh niso naleteli na nikogar, ki bi podpiral njihov boj. Stalno so se skrivali po gozdovih, zaradi dezertiranja in bolezní se je enota zmanjšala na samo 26 borcev. Nadalje Kosanović pravi, da so se povlekli v avstrijske bunkerje iz prve svetovne vojne, po njegovem naj bi boji trajali do 22.30. V bojih je padel četnik Rado Marović iz Drennice. Poleg tega je poročevalec dodal, da sta se Hočevar in Gorazd, oba slovenska podporočnika, borila kot heroja in to so jim priznavali tudi ostali srbski četniki. Poročilo je zaključil z navedbo, da so imeli partizani več kot sto izgub, od tega vsaj šestdeset mrtvih.⁶²

⁶⁰ ARS, SI AS 1483, t. e. 6, Poročilo z dne 26. junija 1944.

⁶¹ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 3, Poročilo iz Panovca.

⁶² VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 1, Poročilo – gospodine vojvodo.

Epilog

Spopad in uničenje četniške postojanke v Panovcu je pomenil konec poskusov za ustanovitev samostojne četniške oborožene enote v krajih okoli Gorice. Četniki so se na tem koncu spet pojavili v začetku novembra 1944, ko so se njihove enote razmestile redvsem na vzhodu Primorske, skupaj okrog šest tisoč mož. Šlo je za različne skupine zlasti Srbov in Črnogorcev iz raznih predelov tedanje Jugoslavije, zveste kralju Petru II. in monarhiji, ki so se z Balkana umikale pred partizani in so med vojno delovale bolj ali manj pod nemškim poveljstvom. Zadeve in razplet vojnih dogodkov na Primorskem je dodatno zapletel njihov prihod z osrednjega Balkana, te enote so se na začetku leta 1945 nastanile tudi v Gorici in kmalu vzpostavile svoje postojanke v zgornji Vipavski dolini. Želeli so vzpostaviti skupne obrambne položaje vseh protikomunističnih enot na črti Ilirska Bistrica–Pivka–Kočevje in tako onemogočiti prodor partizanskim sil proti zahodu. Omenjeni protikomunistični borci so bili sicer odgovorni za številne zločine nad dejanskimi ali namišljenimi sodelavci partizanskega gibanja. Prihajajoče četniške enote so sestavljali predvsem pripadniki Srbskega prostovoljskega korpusa, ki so delovali kot dokaj urejena vojska, poveljeval jim je general Kosta Mušicki, politično pa so podpirali srbskega kolaboranta Dimitrija Ljotića.⁶³ Pridružilo se jim je tudi okrog tristo četnikov vojvode Jevdjevića. V začetku leta 1945 jih je okrepila četniška Dinarska divizija, ki jo je vodil pop Momčilo Djujić.⁶⁴ Veljali so za manj disciplinirano vojsko. Te enote so delovale pod nemškim poveljstvom, Primorska pa je bila zanje mikaven cilj tudi zaradi morebitnega (in z njihove strani) pričakovanega zavezniškega izkrcanja v Istri. Nameravali so torej zamenjati zavezništvo in se povezati z Anglo-Američani ter si tako povrniti izgubljen vojaško-politični položaj.⁶⁵

Razmere na Primorskem v povezavi s prihodom omenjenih četniških enot so spremljali in beležili tudi partizanski obveščevalci. Moč teh enot so različno ocenjevali, tja do okrog 17.000 mož. Opazovali so tudi razpoloženje do njih

⁶³ Dimitrije Ljotić (1891–1945), srbski pravnik in politik. S somišljeniki je leta 1935 ustanovil Jugoslovansko nacionalno gibanje Zbor, ki se je zgledovalo po italijanskem fašizmu in nemškem nacizmu, pripadnike pa so imenovali tudi jugoslovanski fašisti. Njihova skrajno desna politika je temeljila na velikojugoslovanski ideologiji. Več to tem: Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia: Occupation*, str. 186–190.

⁶⁴ Pop Momčilo Djujić (1907–1999), četniški vojvoda in komandant četniške Dinarske divizije, kolaborantske enote, ki je sodelovala najprej z italijanskimi in potem tudi z nemškimi okupatorji ter bila odgovorna za številne zločine nad partizani in tudi civilisti. Ob koncu leta 1944 se je Djujić s svojimi borci znašel na Primorskem in se ob koncu vojne umaknil v Italijo, kasneje pa v ZDA.

⁶⁵ Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia: Occupation*, str. 122–127; Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske*, str. 295–296; Jasmin Mahmutović, *Četništvo na Slovenskem 1941–1945 kot vojaška formacija*, diplomsko delo (Ljubljana, 2003), str. 70–71; Luciano Spangher, *Gorizia 1943–1944–1945. Seicento giorni di occupazione germanica e quarantatré jugoslava* (Gorica, 1995), str. 157.

Umik protikomunistiĉnih enot in civilistov skozi Gorico, 30. april 1945 (Zasebni arhiv avtorja)

med krajevnim prebivalstvom in zabeleŹili, da "je kralj Peter pri teh kmetih priljubljen. Povsod vise njegove slike. Ćasti se ga – emigranta – kakor nekega muĉenikain svetnika."⁶⁶

Prihod razliĉnih protikomunistiĉnih enot v obdobju dokonĉne radikalizacije odnosov je jedru kršĉanskosocialnega gibanja na Primorskem vzbujal upanje, da bi osvoboditev izpod nemškega jarma in stvarno prikljuĉitev Primorske k Jugoslaviji lahko izvedle te enote, ki so jih pogosto imenovali kar "ĉetniki". Za pomemben del slovenske duhovšĉine na Primorskem, zlasti okoli Gorice in v Vipavski dolini, so bili legitimni predstavniki jugoslovanske kraljeve vojske. Razplet dogodkov je bil drugaĉen, kar je po vojni privedlo do ostrega obraĉunavanja med OF in delom kršĉansko-socialnega gibanja, ki je vztrajal izven OF. Zaradi osebne varnosti in strahu pred komunistiĉnim nasiljem so ob koncu vojne, zadnje dni aprila leta 1945, številni protikomunisti na Primorskem odšli v begunstvo v razna italijanska taborišĉa, ki so jih upravljali Anglo-Ameriĉani. Tu so ostali v glavnem vse do jeseni leta 1945. Nekateri so se pozneje odloĉili za emigracijo, številni pa so se vsaj zaĉasno vrnili v Trst in Gorico, ki sta bila pod zavezniško vojaško upravo.⁶⁷

⁶⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 657, mapa 1. Ćetniki.

⁶⁷ Klinec, *Dnevniški zapisi*, 12. 11. 1944; 12. 4. 1945.

Konec aprila 1945 so se vse protikomunistične formacije (četniki vojvode Djujiča in Srbski prostovoljski korpus Dimitrije Ljotiča, primorski domobranci, hrvaški domobranci), skupaj s številnimi civilisti z Balkana, umaknile čez Sočo v Furlanijo, kjer so se predali zahodnim zaveznikom iz sestava VIII. armade. Med njimi sta bila tudi Notranjski in Primorski odred, ki so ju sestavljali predvsem slovenski četniki in je v začetku aprila 1945 prispel v Vipavsko dolino.⁶⁸

Zanimiv je daljši elektronski odgovor na vprašanje o četništvu na Primorskem, ki sem ga nekdanjemu slovenskemu četniku Pavlu Borštniku (1925, Ljubljana–2020, Cleveland) zastavil jeseni 2016, ob obisku na njegovem domu v Clevelandu:

Najprej je treba ugotoviti, da sta obstajali dve veji. Prva veja so bili srbski četniki vojvode Djujiča in vojvode Jevdjeviča. Djujič je bil pravoslavni pop in je imel s seboj večje število družin svojih vojakov.

Jevdjevič pa je bil politik najslabšega kova in zelo verjetno italijanski agent. Bil je demagog in njegovi vojaki so odgovorni za večino četniških incidentov na Primorskem. Oba, Djujič in Jevdjevič, sta prispela na Primorsko jeseni in pozimi 1944.

Nekako istočasno se je tja premaknil tudi srbski dobrovoljski korpus, katerega 'duhovni' vodja je bil Dimitrije Ljotič, nekdanji predsednik političnega gibanja 'Zbor'. Zadnji teden vojne se je smrtno ponesrečil v prometni nesreči.

Druga skupina pa so bili SLOVENSKI četniki, pod poveljstvom generala Andreja, Ivana Prezlja. Ta kontingent je prišel v Vipavsko dolino prve dni aprila 1945 in se je namestil v Podgori pri Št. Vidu.⁶⁹ Bilo nam je ukazano, da se ogibamo glavne ceste, po kateri so vozili nemški kamijoni.

Številčno stanje naše skupine je bilo neznatno v primeri z Djujičem, Jevdjevičem ali Ljotičem. Na Primorsko sta prišla Notranjski odred, elitni odred, ki ga je vodil poročnik Jože Saje, Primorski odred pod vodstvom kapetana Jožeta Debeveca in t. i. štabna četa. Saje je imel okrog 90 fantov, Debevec 70, štabna četa pa okrog 20. Z nami je bila tudi skupina civilistov, morda 10.

Dolenjski odred Janeza Marna se ni hotel premakniti na Primorsko, Štajerski odred Jožeta Melaherja pa se ni mogel in se nam je pridružil šele v Italiji. Skupno sta imela Marn in Melaher okrog 500 fantov.

Naša glavna naloga na Primorskem so bili nastopi na narodnih taborih, kjer smo zlasti študentje govorili navduševalne govore za kralja in domovino, kar je trajalo morda tri tedne. Primorci so bili ob našem nastopu zmedeni in niso vedeli, kam bi nas dali ...

⁶⁸ Mahmutović, *Četništvo na Slovenskem*, str. 54–55; Kranjc, Kljakič, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*, str. 171–174; Hrvoje Magazinović, *Kroz jedno mučno stoljeće* (Valjevo, 2009), str. 238–240.

⁶⁹ V resnici gre za vas Podraga pri nekdanjem Št. Vidu, danes Podnanosu na Vipavskem.

Zadnji dan aprila je bil ukazan premik preko Soĉe in z nami so se umaknile tudi vse srbske enote, vkljuĉno Ljotiĉ in celotno primorsko domobranstvo, z izjemo Tolminske ĉete, ki se je umaknila na Kranjsko stran in od tam v Vetrinj. Tik pred Gorico pa se nam je pridruŹila tudi veĉja enota hrvaških domobrancev.

O stikih med srbskimi in slovenskimi ĉetniki ne vem niĉesar, ker sem bil paĉ navaden podnarednik djak. Spominjam pa se, da smo bili vsaj enkrat v skupni akciji s srbskimi ĉetniki, nekje v bliŹini Avbra.

Soĉo smo prestopili v noĉi na 1. maj, po sporadiĉnih pouliĉnih bojih v Gorici, in Źe isti dan je bil vzpostavljen stik z zavezniki, se pravi s 5. novozelandsko oklepno divizijo. Pogovore je vodil general Andrej v francoŹĉini. Novozelandci so nas napotili v taboriŹe Visco. Tam smo oddali oroŹje, nato pa so nas preselili najprej v Ceseno, od tam pa v Forli in nato v Eboli, jeseni leta 1945. Kasneje smo bili porazdeljeni po britanskih postojankah v okolici Neaplja, kot straŹarji. Aprila 1947 smo bili, obenem z britansko vojsko, preseljeni v Zahodno Nemĉijo.

Med slovenskimi ĉetniki, vsaj kolikor vem, ni bilo nobenega tigrovca in ne zdi se mi verjetno, da bi nam komanda zamolĉala, ĉe bi bil.⁷⁰

Politiĉno in vojaŹsko delovanje omenjenih ĉetniŹkih enot ob koncu vojne na Primorskem sicer Źe ni podrobno raziskano, prav tako na prouĉevanje Źe ĉakajo merodajni arhivski viri, tako v Srbiji kot po svetu.

⁷⁰ Elektronski zapis, poslan avtorju prispevka po e-poŹti 20. januarja 2017; hrani avtor.

Renato Podbersič

CHETNIKS IN PRIMORSKA REGION

Attempt to Establish a Chetnik Unit in Panovec Near Gorica in 1944

SUMMARY

The attack of the Axis powers on Yugoslavia and the occupation of Slovenian territory put before the leading (illegal) Slovenian political forces in the Primorska region a *modus operandi* of strife for national survival, and at the same time gave them hope for possible later reunification with their mother nation after the war's end. So far, relatively little research has been done on the functioning of and the military-political plans of the Yugoslav army in the homeland or the so called Chetnik movement in the Primorska or Goriška region of Slovene national territory.

Members of the Yugoslav royalists and opponents of the partisan movement soon became interested in the western part of what is today Slovenian state's territory, which before the Second World War was governed as part of the Kingdom of Italy. Except for a few propaganda campaigns in the Primorska region, practically nothing happened here until Italy capitulated in September 1943.

The situation began to change in Spring 1944 with an attempt by the Chetniks to penetrate into the Primorska region. In the middle of May 1944, the so-called Soča (Isonzo) Chetnik detachment appeared in the Panovec forest near Gorizia. They dug in along the former Austro-Hungarian trenches, remnants of the First World War, which were aplenty in this area, as the Soča (Isonzo) front had taken place here. According to the estimates of partisan informants, the unit numbered some 60-70 fighters. Former Chetnik member Mitja Bitežnik (1924–2008) recalled that the Chetnik unit actually numbered some 7-8 Serbs, or »real« Chetniks, and some twenty Slovenes, who regarded themselves as the fighters of the Yugoslav Army in the homeland under the supreme command of General Dragoljub Mihailović.

The partisan leadership acted against them utilizing all available resources, since they were afraid that the Chetniks would appeal to the local population with propaganda slogans and thus try to tear them away from supporting the partisan movement.

Based on preserved archival sources and commemorative literature, the author analyzes the aforementioned Chetnik unit and their struggle, clash with and following defeat against the partisans in mid-June 1944 in the Panovec forest near Gorizia. The report about the skirmish in Panovec forest also re-

ched General Mihailoviĉ's HQ. The unsigned informant wrote that on June 13, 1944, a company of the Soĉa (Isonzo) Chetnik detachment had occupied corner 193 between the villages of Šempas and Vogrsko, east of Gorizia. Partisans were approaching from all sides. Therefore, Captain Nikoliĉ, commander of the Chetniks in Panovec forest, ordered that the company fortify their positions at corner 193 and that all possible approaches be mined. The order was executed on June 14, 1944.

The main conflict took place on June 15, 1944 in the afternoon. The partisans had completely surrounded the Chetniks and slowly began to tighten the ring around them. A battle broke out which lasted for about six hours. Partisan sources do not report serious casualties in their own ranks, except for a few wounded. But among the Chetniks involved in the fighting, 15 were killed and around 30 were wounded, many of whom then fled to Gorizia. The same sources add that the attacked Chetniks had allegedly asked the Germans in Gorizia for help, but they did not respond. That is why the remaining Chetniks, of which there were only about twenty, retreated into Gorizia the next day under German protection. According to Mitja Bitežnik, a participant of the conflict in Panovec forest, the Germans even forbade the Gorizia Home guards, who wanted to come to the aid of the attacked Chetniks, to intervene.

In the final part of the paper the author deals with the stronger Chetnik penetration into the Primorska region at the end of 1944 and at the beginning of 1945 during the retreat of various anti-communist units across the Soĉa (Isonzo) River into Italy. At the end of April 1945, all the anti-communist formations (soldiers of the Chetnik Vojvoda Djujiĉ and the Serbian Volunteer Corps of Dimitrije Ljotiĉ, along with the Primorska Home Guards and the Croatian Home Guards), including many civilians from the Balkans, retreated across the Soĉa (Isonzo) River into the Friuli region. There they surrendered to the Western Allies from the 8th Army Group. Among the surrendered there were the Notranjski and Primorski detachment, which consisted mainly of Slovenian Chetniks and arrived in the Vipava Valley in early April 1945.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve.

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1483, fond Centralna komisija Varnostno obveščevalne službe Slovenije (VOS).

PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1108, fond Vuk Anton.

ŠAK – Škofijski arhiv Koper, Župnija Lokev.

VAS – Vojni arhiv Srbije, fond Jugoslovenska vojska u otadžbini (JVO).

Dokumenti ljudske revolucije Slovenije, knjiga 5 (Ljubljana, 1978).

Tavčar, Marko, Pelikan, Egon in Troha, Nevenka (ur.), *Korespondenca Virgila Ščeka 1918–1947*. Zbirka Viri, št. 11 (Ljubljana, 1997).

Pavle Borštnik, roj. 1925. Elektronski zapis z dne 20. januarja 2017; hrani avtor prispevka.

Mitja Bitežnik, roj. 1924. Zapis pogovora dne 6. septembra 2007; hrani avtor prispevka.

Franc Možina, roj. 1928. Zapis pogovora dne 7. aprila 2011; hrani avtor prispevka.

.....

Avšič, Jaka, "Iz spominov na leto 1941", v: Krivic, Vladimir (ur.), *Ljubljana v ilegali – Država v državi*, II. (Ljubljana 1961), str. 410–420.

Babič, Branko, *Primorska ni klonila. Spomini na vojna leta* (Koper, 1982).

Bajt, Aleksander, *Bermanov dosje* (Ljubljana, 1999).

Batič, Matic, *Italijanizacija kulturne krajine v Goriški pokrajini od konca prve svetovne vojne do kapitulacije Italije*, doktorska disertacija (Koper, 2020).

Bobič, Pavlina, "Pota 'Štajerskega bataljona' – od idealizma do preobrazbe leta 1942", *Dileme* 5, št. 2 (2021), str. 61–92.

Borštnik, Pavle, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale* (Ljubljana, 1998).

Cencič, Mira, "Primorski krščanski socialci, edina prava sredina med NOB in revolucijo na Slovenskem", *Kronika* 55, št. 2 (2007), str. 331–436.

Cencič, Mira, *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne* (Ljubljana, 2011).

Čermelj, Lavo, *Med prvim in drugim tržiškim procesom* (Ljubljana, 1972).

Črnugelj Zorko, Franc, *Na zabodnih mejah – 1943* (Ljubljana, 1986).

Črnugelj Zorko, Franc, *Na zabodnih mejah 1944* (Ljubljana 1993).

Ferenc, Tone, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943: Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada* (Ljubljana, 1983).

Ferenc, Tone, *Dies irae – četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943* (Ljublja-

na, 2002).

Godeša, Bojan, *Kdor ni z nami je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995).

Griesser-Pečar, Tamara, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945* (Ljubljana, 2004).

Kacin Wohinz, Milica, *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper, 1990).

Kacin Wohinz, Milica in Verginella, Marta, *Primorski upor fašizmu 1920–1941* (Ljubljana, 2008).

Klanjšček, Zdravko, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945* (Ljubljana, 1999).

Klinec, Rudolf, *Primorska dubovščina pod fašizmom* (Gorica, 1979).

Klinec, Rudolf, Peter Černic in Renato Podbersič (ur.), *Dnevniški zapisi: 1954–1945* (Gorica, 2010).

Komotar, Anton, *Ponovno združeni v tujini* (Trst, 2022).

Kralj Jerman, Lučka, *Janko Kralj – utišani in pozabljeni slovenski politik* (Ljubljana, 2008).

Kranjc, Marijan F. in Kljakić, Slobodan, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo* (Maribor, 2006).

Latas, Branko, "Četnici Draže Mihailovića u Sloveniji – plava garda 1941–1943. godine", *Vojnoistorijski glasnik* 3, št. 3 (1983), str. 163–191.

Mahmutović, Jasmin, *Četništvo na Slovenskem 1941–1945 kot vojaška formacija*, diplomsko delo (Ljubljana, 2003).

Magazinović, Hrvoje, *Kroz jedno mučno stoljeće* (Valjevo, 2009).

Milazzo, Matteo J., *The Chetnik Movement and the Yugoslav Resistance* (Baltimore, 2019).

Mrak, Boris, *Domobranstvo na Primorskem 1943–1945* (Ljubljana, 1982).

Mrak, Boris, "Goriška sredina", *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997).

Mrak, Marko, "Borba s četniki v Panovcu", *Borec* 4, št. 9 (1952), str. 292–293.

Novak, Alojzij, *Črniška kronika* (Gorica, 1992).

Novak, Karel, "Odporniško gibanje v Sloveniji 1941–1945", *Tabor* 19, št. 9–10 (1982), str. 153–160.

Pahor, Milan, "Prispevek k zgodovini OF leta 1941 v Trstu", *Zgodovinski časopis* 35, št. 4 (1981), str. 343–353.

Papež, Jože (ur.), *Panovec: včeraj, danes, jutri* (Nova Gorica–Tolmin, 2001).

Pelikan, Egon, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom* (Ljubljana, 2001).

Podbersič, Renato, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945* (Ljubljana, 2011).

Primorski slovenski biografski leksikon, več snopičev (Gorica, 1974–1994).

Spangher, Luciano, *Gorizia 1943–1944–1945. Seicento giorni di occupazione germanica e quarantatré jugoslava* (Gorica, 1995).

Tomasevich, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks* (Stanford, 1975).

Tomasevich, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration* (Stanford, 2002).

Zupanič, Katja, *Četništvo na Štajerskem* (Ljubljana, 2008).

Žitnik, Davorin, *Družinska zgodba. O slovenski nacionalni ilegali* (Ljubljana, 2005).

Author: **PODBERSIČ Renato**

Ph.D., Research Associate

Study Centre for National Reconciliation

Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **CHETNIKS IN THE PRIMORSKA REGION**

Subtitle: **Attempt to Establish a Chetnik Unit in Panovac Near Gorica in 1944**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 3, pp. 739–770, 70 notes, 6 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Yugoslav army in the homeland, Primorska region during World War II, Chetniks in the Primorska region, (Political) Middle of the Gorizia region, battle in Panovec forest

Abstract: The paper deals with attempts of organizing anti-partisan or Chetnik units in the Primorska region during the Second World War. Such units viewed their operational instructions as emanating from the command center in the HQ of General Mihailović, the commander of the Yugoslav army in the homeland, as opposed to the exiled government in London and the left-wing, communist (partisan) opposition. The paper deals with discerning the initiatives and activities of the politicians of Slovenia's coastal region (Primorska), which ultimately decided not to join the partisans, and which actively sought out to contact other anti-revolutionary political circles operating mainly in central Slovenia. Included in this operational framework is also an attempt to establish a small Chetnik unit in the Panovec forest near Gorica in mid-June 1944 and the resulting confrontation between these political operators and the partisans.